

cultuur vermogen

Nieuwe woorden voor het belang
van cultuureducatie en
-participatie in Nederland

Inhoud

Introductie	3
Nieuwe woorden voor het belang van cultuureducatie en -participatie in Nederland	5
Culturele competenties voor alle jonge mensen	6
Culturele competenties en cultureel vermogen	8
De waarden van cultuureducatie	12
Aandachtspunten bij de inrichting en beleidsvorming	16
Bronnen	18
Colofon	19

Introductie

Cultureel Vermogen is het initiatief van de directeuren van de centra voor de kunsten van de vier grote steden. Wij willen nieuwe woorden geven aan het brede belang van cultuureducatie en –participatie in de 21ste eeuw. Het afgelopen jaar hebben we – samen met anderen – gewerkt aan een nieuwe ‘vocabulaire’. We sluiten dit proces af en geven het gedachtegoed door ter verdere ontwikkeling. LKCA en Cultuurconnectie zullen daarin het voortouw nemen.

Onze beginvraag luidt, kort en goed: “Hoe kunnen we culturele competenties – nodig om volwaardig deel te kunnen nemen aan de moderne samenleving – beschikbaar maken voor alle jonge mensen in ons land?”

Het volledig beantwoorden van die vraag heeft voeten in de aarde. Wat verstaan we onder ‘cultuur’? Welke culturele competenties zijn nodig: voor onze huidige samenleving, én voor de jonge mensen die de toekomst gaan vormgeven? Hoe kunnen we de waarde van die culturele competenties bespreekbaar maken? Wat is de rol van de kunsten en van kunstenaars?

We hebben dit terrein – samen met anderen – verkend. Het resultaat zien we als een ‘open source’: een uitnodiging om verder te denken en werken in een bredere kring. We denken dat nieuwe, integrale inrichtingsvormen van cultuureducatie ontwikkeld kunnen worden voor zowel een grootste-delijkje als een ‘rurale’ context, inpasbaar in een eventuele regionalisering van het stelsel.

Gert Jan Bots, directeur-bestuurder Koorenhuis Den Haag
Peter Grooten, voormalig directeur-bestuurder UCK Utrecht
Ariëtte Kasbergen, voormalig directeur-bestuurder SKVR Rotterdam
Willem Smit, directeur-bestuurder MSA Amsterdam

Nieuwe woorden voor het belang van cultuureducatie en -participatie in Nederland¹

Leeswijzer

Deze publicatie brengt de begrippen cultuur, kunst, educatie en participatie samen in de term *cultureel vermogen*. Het beschrijft vervolgens vier bouwstenen van cultureel vermogen, die zich lenen voor een verdere inhoudelijke en beleidsmatige uitwerking. En tot slot doen we een voorstel over de waarde van cultuureducatie in de moderne, pluriforme samenleving.

De publicatie bestaat uit vier delen:

- In het eerste deel gaan we in op de doelen van de cultuureducatie en -participatie;
- In het tweede deel verkennen we de begrippen cultuur en cultureel vermogen en formuleren we vier bouwstenen voor cultureel vermogen;
- In het derde deel verkennen we de waarde(n) van cultuureducatie voor de moderne samenleving aan de hand van de waardendiscussies over cultuur en de beleidstermen die daarbij een rol spelen;
- Tot slot benoemen we aandachtspunten voor een verdere inrichting en beleidsvorming.

Korte samenvatting

Onze visie is dat jonge mensen culturele vermogens (*capabilities*) nodig hebben om volwaardig deel te kunnen nemen aan de samenleving. Het verwerven van die vermogens gaat niet vanzelf: er zijn (praktische, sociaal-economische én culturele) barrières die in de weg zitten. We zien die barrières eerder hoger worden dan lager. Er is organisatiekracht nodig om die drempels te slechten. Zo komen we tot de conclusie dat *het organiseren van de beschikbaarheid van culturele vermogens voor alle jonge mensen* de belangrijkste opgave van cultuureducatie is in de moderne, pluriforme samenleving.

In het tweede hoofdstuk beschrijven we – op basis van het werk van Van Heusden, Van Maanen, Gielen, Nussbaum en Biesta – vier culturele vermogens die nodig zijn om volwaardig aan de samenleving deel te kunnen nemen.

1. **Kennis** van cultuur; cultureel (zelf)bewustzijn;
2. Kunnen **ervaren** van culturele verschillen en patronen, en daarmee speels kunnen omgaan;
3. **Eigen maken** van vormtalen en kunnen spelen met verwachtingen en conventies;

4. In staat zijn **deel te nemen** aan het culturele leven. Het integraal (in samenhangende arrangementen) organiseren van het verwerven en uitoefenen van deze vermogens is de opgave waarvoor het beleid staat.

In het derde deel verkennen we de waardendiscussie over cultuur en de kunsten. We concluderen dat de bestaande invalshoeken nog niet tot een bruikbaar kader leiden voor de waarde van cultuureducatie. We zoeken daarom naar een diepere ‘laag’ en formuleren vervolgens een nieuwe, dubbele waarde van cultuureducatie:

1. Het toegankelijk maken van culturele vermogens voor alle burgers, opdat deze zijn toegerust op het samenleven in een pluriforme culturele democratie waarin zij die vermogens kunnen uitoefenen;
2. Het bijdragen aan het vermogen van de samenleving om artistieke vormtalen te (blijven) ontwikkelen die aan het spanningsveld tussen mens en samenleving betekenisvol uitdrukking kunnen geven.

Dit alles heeft impact op de inrichting van cultuureducatie en op de beleidsvorming. We sluiten af met enkele opmerkingen daarover.

Tot slot zijn in een literatuurlijst de bronnen te vinden waarnaar de tekst verwijst.

Vervolg

We denken dat dit vierluik het gesprek over de inrichting van cultuureducatie in ons land verder kan helpen. Een nieuw, samenhangend denkkader voor cultuureducatie, waarin de begrippen consistent worden gepresenteerd, is nodig. Een uitgebreide proeflezing in een brede kring werd instemmend en geïnspireerd ontvangen. We zouden graag zien (en dragen daaraan ook graag bij) dat de vier bouwstenen voor cultureel vermogen en de twee kernwaarden van cultuureducatie die wij hier presenteren verder worden uitgewerkt en worden voorgelegd op de plekken waar het cultuurbeleid de komende tijd wordt bepaald. Wij denken dat er kansrijke mogelijkheden zijn om in een brede alliantie, reikend voorbij de grenzen van het beleidsterrein cultuur, centraal én decentraal tot nieuwe inrichtingsvormen te komen.

¹ Met participatie wordt hier bedoeld: actieve cultuurparticipatie door jonge mensen.

Culturele competenties voor alle jonge mensen

Everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community, and to enjoy the arts.

(Article 27 of the 1948 UN Declaration of Human Rights)

Every child has the right... to participate freely in cultural life and the arts.

(Article 31 of the 1989 UN Convention on the Rights of the Child)

Visie

Onze visie is dat alle jonge mensen in staat zijn om actief deel te kunnen nemen aan het culturele leven. Alle jonge mensen, welke achtergrond zij ook hebben en waar zij ook wonen, hebben toegang tot het ontwikkelen van culturele competenties.

Belang

Onze visie stoelt op de overtuiging dat het ontwikkelen van culturele competenties een onmisbaar onderdeel is van de brede vorming van jonge mensen. Culturele competenties helpen jonge mensen om de pluriforme wereld te interpreteren en daar zelfbewust, creatief en weerbaar mee om te gaan. Dat is niet alleen voor de ontwikkeling van jonge mensen van toenemend belang, maar ook voor de samenleving.

Noodzaak tot handelen

Wij zien dat het verwerven van culturele competenties bij de meeste jonge mensen niet vanzelf tot stand komt. Er zijn praktische, sociaal-economische en culturele barrières die dat in de weg staan. In onze steden zien wij dat deze barrières eerder groter dan kleiner worden.

Als we *alle* jonge mensen (ook degenen die niet uit zichzelf de weg weten te vinden) toegang tot culturele competenties willen verschaffen, dan is het *organiseren van cultuureducatie en -participatie* nodig – op een manier die verder gaat dan de huidige (vooral aanbodgedreven) structuur en die de bestaande barrières verlaagt.

Praktische en sociaaleconomische barrières

Het overwinnen van praktische en sociaaleconomische barrières vraagt om specifieke expertise en een organisatiegraad waarin onderwijs, welzijn, sport en culturele specialisten elkaar weten te vinden en lokaal samenwerken in een langlopende, integrale aanpak. De doelstellingen en visie ten aanzien van de ontwikkeling van kinderen (en het betrekken van ouders) worden op wijk- en op stedelijk niveau in lijn gebracht.

Culturele barrières

Het verlagen van culturele barrières begint met ervaringsarrangementen die aansluiten bij de authentieke drijfveren en de talenten van jonge mensen. In de moderne grootstedse context betekent dat ook: ruimte geven aan informeel leren en aan datgene wat er nog niet is.

Kiezen van de plaats en context

Afhankelijk van de leeftijd en van de sociaal-culturele context kan dat proces beter of juist minder succes-

vol in het onderwijs plaatsvinden. Wij zien dat een ‘meersporenbenadering’ noodzakelijk is waarbij een combinatie van samenwerking *in, rond* en *buiten* het onderwijs en in de wijken wordt gezocht en gevonden.

Voorwaarden: lokale samenwerking en commitment

Om de brede vorming van jonge mensen te faciliteren, en daarbinnen de culturele competenties te ontwikkelen, creatieve ruimte te bieden, en de talentontwikkeling te borgen, zijn – naast een gemeenschappelijke visie van de lokale partners – lokaal strategisch leiderschap, dialooggestuurde samenwerking, expertise, innovatie, flexibiliteit, continuïteit en organisatorische slagkracht nodig. En het commitment om dat samenhangend in stand te houden, op de schaal van de wijk, de stad en de regio.

Voorwaarden: verbindend kader

Die samenhang en dat commitment zijn nu te toevallig en te kwetsbaar. Het beleidsveld en de uitvoerende praktijk van cultuureducatie zijn gesegmenteerd en de doelstellingen en beleidstaal zijn niet altijd helder. Er is meer houvast nodig wat betreft de ‘waartoe-vraag’ van cultuureducatie, de beoogde doelen, het ambitieniveau en de verdeling van de verantwoordelijkheden. De bredere, veelvormige binnen- buitenschoolse samenwerking die nodig is als we *alle kinderen de mogelijkheden willen verschaffen om betekenisvol deel te nemen aan het culturele leven* moet daarin een plek krijgen.

Culturele competenties en cultureel vermogen

The focus should be on what people are effectively able to do and to be; that is, on their capabilities.

(Martha Nussbaum)

Verkenning

Waar hebben we het over?

Ons uitgangspunt is dat de *toegang tot het ontwikkelen van culturele competenties* voor alle kinderen beschikbaar moet zijn. Maar wat zijn die competenties? En welk belang hebben ze in de moderne samenleving? Om die vragen te beantwoorden is het nodig om de woorden 'cultuur' en 'competenties' scherper in beeld te brengen. Dit stuk zet op een rijtje wat de relevante invalshoeken zijn en hoe die met elkaar samenhangen. Dat leidt tot het voorstel om 'culturele competenties' te vervangen door 'cultureel vermogen'. We schetsen vervolgens de vier meest essentiële bouwstenen daarvan.

Beginpunt

Een goed beginpunt om relevante invalshoeken op 'culturele competenties' te onderzoeken is *Cultuur in de Spiegel* van Barend van Heusden.

Cultuur zit niet 'in' de dingen, maar is de specifieke manier waarop mensen, in hun denken en handelen, betekenis geven aan de werkelijkheid. Kortom: al die processen, activiteiten en inspanningen die gericht zijn op het vormgeven en duiden van de werkelijkheid. Cultuur is dus nooit 'af' – het is een doorlopend proces.

Om volwaardig deel te kunnen nemen aan dit culturele proces is volgens Van Heusden 'cultureel zelfbewustzijn' nodig. Hij noemt vier culturele basisvaardigheden: (zelf)waarnemen, (zelf)verbeelden, (zelf)conceptualiseren, (zelf)analyseren. Hij past dat toe op vier 'media' (dragers): het lichaam, voorwerpen, taal en (grafische) symbolen.

Samengebracht in de bekende matrix ontstaan zo de bouwstenen voor een doorgaande leerlijn in cultuureducatie, die door SLO is uitgewerkt.

Ontbrekende elementen

Dit is inderdaad een goed beginpunt voor een beschrijving van culturele competenties, maar in *Cultuur in de Spiegel* – en ook in de uitwerking door SLO – ligt de nadruk vooral op de analyse van de onderliggende structuur van cultuur en culturele vorming. Andere invalshoeken, zoals (1) het deelnemen in het brede culturele leven (*cultural democracy*), (2) de culturele barrières die daarbij een rol spelen, (3) de betekenis van de kunsten, komen in *Cultuur in de Spiegel* minder expliciet aan de orde. Uit een verkenning van de literatuur (die aansluit bij de eigen bevindingen) blijkt echter dat dit wel belangrijke factoren zijn in het toerusten van jonge mensen op het volwaardig participeren in de moderne, pluriforme samenleving.

Die relevante bronnen worden nu geschetst en met elkaar in verband gebracht. Daaruit rijst het beeld van de bijzondere, onlosmakelijke verwevenheid tussen wat we verstaan onder cultuur, de kunsten, educatie en participatie. Daarna wordt een meer complete, toekomstbestendige formulering van culturele competenties mogelijk.

Maat en onmaat

Een eerste aanknopingspunt is te vinden in het werk van Pascal Gielen. Cultuur is volgens Gielen niet alleen 'vormgeven en duiden van de werkelijkheid', maar vooral ook: *waarde toekennen*.² Cultuur geeft uitdrukking en vorm aan wat we samen (blijkbaar) belangrijk vinden. Gielen noemt dit de 'socialiserende en kwalificerende' rol van cultuur: het geeft de 'maat' aan van wat sociaal gewenst en geaccepteerd is.

Maar, zo zegt Gielen, cultuur komt tot stilstand als het zich zou beperken tot wat gewenst en geaccepteerd is. Cultuur is niet alleen 'maat', het is ook 'onmaat': het tonen en beleven 'dat het anders zou kunnen zijn'. Hij noemt dat de 'subjectiverende' kracht van cultuur. Creativiteit en verbeeldingskracht zijn daarbij onontbeerlijk.

Het thematiseren 'dat het anders zou kunnen zijn' is volgens Gielen bij uitstek het domein van de *kunsten*. Dat is volgens Gielen de maatschappelijke waarde die aan de kunsten kan worden toegekend.

Gielen vat het zelf als volgt samen (groen redactie):

'**Cultuur** is de alomvattende 'way of life' en **creativiteit** kan daarbinnen (in verschillende domeinen zoals economie, politiek, onderwijs) veranderingen aanbrengen. Echter, alleen binnen de **kunsten** kan de creativiteit an sich blijvend tot doel worden genomen. Vandaar dat een toonaangevende maat die binnen de kunsten dient gevolgd te worden paradoxaal die van de onmaat is.'

Grenzen tussen leefwerelden

Het LKCA constateert dat het way-of-life karakter (de 'maat') van cultuur steeds meer gecompartmenteerd is geraakt in gescheiden leefwerelden, en dat de grenzen tussen die culturen steeds meer gaan samenvallen met sociaal-economische grenzen. Het is de opdracht van culturele instellingen om die grenzen te doorbreken. Het vasthouden aan de westerse canon en de traditionele werkvormen voldoet niet meer. Een nieuw kompas voor cultuureducatie en –participatie is nodig (*Cultuur in de kanteling*).

² Hier wordt niet bedoeld op een tegenspraak tussen Gielen en Van Heusden: het begrip 'duiden' zoals gebruikt in CiS impliceert ook 'waarderen'. Het werk van Gielen en Van Heusden sluit hier op elkaar aan.

De bijzondere opbrengst van (het leren in) de kunsten

Van Heusden en Gielen hebben de actuele betekenis en het belang van educatie **in de kunsten** onderzocht in hun boek *Arts Education Beyond Art – Teaching Art in Times of Change*. Zij beschrijven drie elementen die voor kunsteducatie van belang zijn: cultureel zelfbewustzijn, verbeeldingskracht en beheersing van het medium. Van Heusden benadrukt daarbij vooral de ‘integratieve’ kwaliteit van de kunsten, waarin de drie elementen op een unieke manier met elkaar worden samengebracht - die niet met andere educatie kan worden bereikt. Gielen benadrukt meer de waarde van het ‘disruptieve’ element van de kunsten: juist het ervaren van de waarde van het *verbreken van de spelregels*, van het buiten de lijntjes kleuren is van belang. Hierin verschilt kunsteducatie van sport – en van de meer algemene cultuur-, media- en erfgoededucatie (als educatie in ‘hoe de dingen zijn’).

Het overbruggen van culturele barrières

Volgens Hans van Maanen zijn het juist de kunsten en kunstenaars die kunnen helpen om de grenzen tussen culturen te overbruggen. De kunsten vragen immers om de interpretatieschema’s op te rekken en je te verbeelden wat onbekend is, en om je ‘in te leven’ in de ander. Daar waar mainstream cultuur de maat aangeeft en bevestigt met comfortabele ervaringen (ontspanning, esthetisch aangename prikkels, amusement), daar nodigen de kunsten juist uit een stap verder te zetten. Je los te rukken uit je comfortabele beelden van jezelf, de ander en de wereld, en te ervaren wat er dan gebeurt.

‘Goed’ onderwijs maar niet de gedroomde biotoop

De invloedrijke onderwijsvernieuwer Gert Biesta heeft het over het ‘prachtige risico van het onderwijs’: essentieel voor goed onderwijs is dat jonge mensen door ‘het anders-zijn van de ander worden aangesproken’. Alleen dan is onderwijs ‘goed’ en kan onderwijs ertoe bijdragen dat kinderen de verbinding met de wereld aangaan en zich ontwikkelen tot volwassen mensen. In die zin liggen kunsteducatie en ‘goed onderwijs’ direct in elkaars verlengde. Maar het werk van Biesta is ook doortrokken van het besef dat het moderne onderwijs vaak ver af staat van zijn idealen, onder andere door de opleiding van leerkrachten, en de organisatie- en toetscultuur in het onderwijs. Het moderne onderwijs is dus niet een vanzelfsprekende biotoop voor de volgens hem zo belangrijke fase van subjectiveren in het leerproces.

Je verhouden tot het vak en de wereld

Biesta zegt trouwens (met vele anderen) dat het actief bezig zijn met de kunsten ook nog iets anders inbrengt in de vorming van jonge mensen: het ervaren dat iets ‘je eigen maken’ langzaam, vertragen en lastig is: ‘Verf, steen, geluid, ze staan niet zomaar alles toe. Net als een ander mens ook niet.’ De kunsten bieden – net als de ambachten – een waardevolle toegang tot te leren (belichaamd) in de wereld te zijn (Sennet). Daarbij hoort ook: persoonlijke grenzen onderzoeken, omgaan met kwetsbaarheid en kwaliteits-onderscheiden leren maken in expressieve vormtalen en uitvoeringen (zie ook: Heijnen, Schippers en Haanstra over authentiek leren in en door de kunsten). Biesta benadrukt in dat verband het belang van het ‘in dialoog brengen van kind en wereld’.

Cultural democracy

De gedachte dat het *juist* via de kunsten (en de inbreng van kunstenaars) kan lukken om volwaardig toe te treden in de wereld en culturele barrières te overwinnen is ook in het Engelse taalgebied opgekomen. De centrale term is *cultural democracy*: de substantieve vrijheid van mensen om *samen cultuur te maken*. Dit op basis van de ‘capabilities approach’ die door Martha Nussbaum en Amartya Sen is ontwikkeld aan het eind van de vorige eeuw. De kern van deze benadering is dat het gaat om de *capabilities* (vermogen)³ van mensen om het leven te kiezen dat zij van waarde vinden. Het doel van welzijn, gerechtigheid en ontwikkeling moet dus niet zozeer worden benoemd in economische termen, maar in termen van het vermogen ‘om de gewenste acties en activiteiten te kunnen ondernemen en te kunnen zijn die men wil zijn’: *The freedom to choose the lives they have reason to value* (Sen).⁴

³ Het woord ‘vermogen’ heeft niet precies dezelfde betekenis als het Engelse ‘capabilities’, dat volgens Nussbaum uitdrukkelijk verwijst naar niet alleen het innerlijke vermogen van mensen om te zijn die men wil zijn, maar ook naar de **reële mogelijkheden** om dit vermogen daadwerkelijk te kunnen realiseren. Wij gebruiken het woord ‘vermogen’ in deze bredere betekenis van *in staat zijn*: een combinatie dus van vermogen en mogelijkheden.

⁴ Er is kritiek op de ‘capabilities approach’ van Sen. Belangrijk punt is dat Sen geen invulling geeft aan de ‘capabilities’ die mensen nodig hebben om het leven te kiezen dat zij (*zelf!*) van waarde achten. Hier schuilt volgens critici een cirkelredenering. Wij kiezen hier het vertrekpunt dat cultuur (als proces) een onlosmakelijk deel is van menselijk samenleven en dat er *specifieke* culturele vermogens nodig zijn om aan dat proces volwaardig deel te nemen.

Cultureel vermogen

Het (zelfbewust vormgevend) deelnemen aan het culturele leven is een belangrijk onderdeel van het 'leren volwassen in de wereld te zijn' (Biesta). Cultureel vermogen maakt dit mogelijk. Wij voegen daaraan toe dat juist kunsteducatie, met zijn disruptieve, integratieve en subjectiverende kwaliteiten, in onze moderne, pluriforme en gecompartmenteerde samenleving een essentieel element van het ontwikkelen van cultureel vermogen is. Uit welke bouwstenen bestaat dan dat cultureel vermogen?

Wij benoemen het zo:

1. **Kennis** van cultuur en goed ontwikkeld cultureel (zelf)bewustzijn. Kunnen duiden dat cultuur een voortdurend dynamisch proces is waarvan je zelf, of je wilt of niet, onderdeel bent. Het werk van Van Heusden en de uitwerking door SLO zijn van waarde voor het planmatig kennismaken met cultuur 'als proces' en met de dragers daarvan.
2. Kunnen **ervaren** van culturele verschillen en patronen (verschil waarnemen en laten bestaan; de ander en 'het andere' toelaten en inbeelden). En de vervolgstap: kunnen ervaren dat er in de wereld culturele verschillen en uiteenlopende uitdrukkingsvormen, -tradities en vormtalen zijn en mogelijkheid ('capability') ontwikkelen met die verschillen zelfbewust, creatief en speels om kunnen gaan.
3. Het **eigen maken** van een of meer vormtalen (media). Jezelf leren uitdrukken in een expressieve vormtaal en kunnen ervaren hoe het is om met de stijlen, verwachtingen en conventies te spelen. Daarin ontwikkelt zich (in een unieke samenhang): cultureel (zelf)bewustzijn, verbeeldingskracht (creativiteit en affectief voorstellingsvermogen) en toe-eigening van het weerbarstige medium.
4. Kunnen **deelnemen** aan het culturele leven en samen met anderen de culturele omgeving actief vormgeven (*cultural democracy*). Het gaat hier niet alleen om een overkoepelende vaardigheid maar ook om het kunnen uitoefenen daarvan (*in staat zijn en in staat gesteld zijn*).

Enkele opmerkingen

Cultureel vermogen ontwikkelt zich alleen in en door de (wederzijdse) confrontatie met iets dat 'anders' is. Met andere woorden: cultureel vermogen ontwikkelt zich door *deel te nemen*: door (bewust) het culturele te

betreden. Een open, dynamische culturele biotoop en het ontwikkelen van culturele vermogens zijn elkaars voorwaarden.

Dat betekent ook dat het ontwikkelen van cultureel vermogen nauw is verbonden met *vrijheid*: vrijheid is nodig om culturele vermogens te verwerven en, omgekeerd, is cultureel vermogen nodig om van die vrijheid werkelijk gebruik te maken en actief aan de 'cultural democracy' deel te kunnen nemen en mee vorm te geven (positieve vrijheid).

De kunsten spelen in dat proces een onmisbare rol om twee redenen: omdat de kunsten 'het verschil' thematiseren (culturele 'onmaat' inbrengen) en omdat de kunsten over een breed en persoonlijk bestaansspectrum (fysiek, affectief, technisch, cognitief) de relatie tussen jezelf en het andere (de wereld) voorstelbaar en invoelbaar kunnen maken.

Samengevat

Culturele competenties zijn die competenties die bijdragen aan het in vrijheid kunnen deelnemen aan het culturele leven. We noemen dat: culturele vermogens (cultural capabilities). Daarmee bedoelen we dus niet alleen het (interne) vermogen om deel te nemen, maar ook de externe voorwaarden die daarvoor nodig zijn. De noodzakelijke culturele vermogens zijn door ons zo benoemd:

- Kennis van cultuur; cultureel (zelf)bewustzijn;
- Kunnen ervaren van culturele verschillen en patronen, en daarmee speels kunnen omgaan;
- Eigen maken van vormtalen en kunnen spelen met verwachtingen en conventies;
- In staat (gesteld) zijn deel te nemen aan het culturele leven.

Het verwerven van deze culturele vermogens vraagt om:

- Een rijke, bereikbare culturele omgeving;
- Toegankelijke en samenhangende arrangementen waarin cultureel leren en cultureel meedoen voor alle jonge mensen betekenis krijgt.

Dat vraagt op zijn beurt om een gecombineerde inzet van het maatschappelijk middenveld en een betrokken overheid – vanuit een verbindende visie op het belang van culturele vermogens voor de samenleving en voor het leven van jonge mensen. En op wat er voor nodig is om dat duurzaam te bereiken.

De waarde(n) van cultuurøducatie

‘Hallo!’ said Piglet, ‘what are you doing?’

‘Hunting,’ said Pooh.

‘Hunting what?’

‘Tracking something,’ said Winnie-the-Pooh very mysteriously.

‘Tracking what?’ said Piglet, coming closer.

‘That’s just what I ask myself. I ask myself, What?’

‘What do you think you’ll answer?’

‘I shall have to wait until I catch up with it,’ said Winnie-the-Pooh

Difference is of the essence of humanity.

John Hume

The relationship between culture and development should be clarified and deepened in constructive and practical ways.

The UN World Commission on Culture and Development Report

Verkenning

Vertrekpunt

Ons vertrekpunt, geschetst in het vorige hoofdstuk, is dat cultuur een dynamisch proces is dat vanzelf ontstaat als mensen samenleven. Een proces waarin mensen zichzelf, elkaar en de wereld al spiegelend interpreteren en vormgeven (Van Heusden). Zo ontstaan voortdurend patronen van culturele 'maat' en 'onmaat' (Gielen), waarbij creativiteit een sleutelrol vervult. Mensen hebben culturele vermogens (capaciteiten) nodig om deel te kunnen nemen in dit culturele proces. Het beschikbaar maken van die vermogens is de belangrijkste opdracht van cultuureducatie in de moderne, pluriforme samenleving.

Hoe past dit in de bestaande discussies over de waarde van cultuur? Kunnen we daarin een ankerpunt voor de waarde van cultuureducatie en cultureel vermogen vinden?

Wat wordt bedoeld met culturele waarden en waarde?

Er wordt veel gesproken over 'de waarde' van kunst en cultuur. Maar het begrip 'waarde' wordt op verschillende manieren gebruikt. We noemen: (1) het morele oordeel over 'de waarden in of van onze cultuur', (2) de abstracte kernwaarden die als referentie voor het beleid kunnen dienen, en (3) de 'meerwaarde' van specifieke activiteiten voor de samenleving.

(1) Met 'de waarden in of van onze cultuur' wordt vaak bedoeld: beschaving, de canon, verlichting, vrijheid en 'onze joods-christelijke wortels'. Die waarden (geduid als historisch verworven superioriteit) moeten dan worden behouden en verdedigd tegen invloeden die deze bedreigen. Je kunt daarover zeker van mening verschillen⁵, en er zijn allerlei nuances in die discussie, maar het gaat ons hier om de *morele* dimensie: 'onze waarden' (onze cultuur) zijn 'beter' dan die van anderen (of juist niet). Ook in het cultuurbeleid en het cultuureducatiebeleid klinkt deze politiek-morele argumentatie soms door.

(2) Waarden kunnen ook worden gebruikt vanuit een meer beschouwend, abstract perspectief, zonder ze direct moreel te laden. Zo vormen waarden een

⁵ Er is een historisch krachtige gedachtenlijn die dit tegenspreekt, onder andere door te wijzen op het zelf-referentiele karakter van het toekennen van 'waarde' aan 'waarden' en door de verborgen machtsstructuren in cultuuroverdracht bloot te leggen (zie bijvoorbeeld: sociaal constructivisme, pragmatisme, sociologie, antropologie, cultuurrelativisme).

referentiekader voor een meer afstandelijke beschouwing van politieke of maatschappelijke processen (Stone). In dat verband wordt wel gesproken over politiek-bestuurlijke 'kernwaarden' of 'kerndoelen' zoals vrijheid, gelijkheid, zekerheid, pluriformiteit en kwaliteit (Hoefnagel).⁶

In de praktijk zien we politiek-ideologische kleurverschillen: van oudsher refereren liberalen in het cultuurbeleid meer aan de kernwaarde 'vrijheid', sociaaldemocraten aan 'gelijkheid' en christendemocraten, misschien, meer aan 'zekerheid' (Drion).

(3) Bij de 'toegevoegde waarde' (meerwaarde) van kunst en cultuur voor de samenleving gaat het over 'verschil maken' – en de waardering en kwantificering (effectmeting) daarvan. Dit wordt vervolgens in verband gebracht met de legitimering van een bijdrage van de overheid.

Het valt ons op dat het begrip 'toegevoegde waarde' dan op verschillende manieren wordt opgedeeld en geoperationaliseerd, bijvoorbeeld als: artistieke meerwaarde, maatschappelijke meerwaarde, economische meerwaarde, institutionele meerwaarde of publieks(meer)waarde. Het blijkt lastig voor overheden, fondsen en instellingen om in hun onderlinge dialoog hierop greep te krijgen (Bunnik, Van den Hoogen, Belfiore & Bennet, O'Brien).

Public Value

Een bijzondere 'ader' in die discussie gaat over *Public Value*. We willen die kort noemen. De Amerikaan Mark Moore wierp in de jaren '90 van de vorige eeuw de vraag op: 'Als profit instellingen tot doel hebben om voor de aandeelhouders (financiële) meerwaarde te genereren, welke meerwaarde is dan het doel of het bestaansrecht van de non-profit instellingen?' Hij gaf als antwoord: publieke meerwaarde ('Public Value'). Vervolgens is – vooral in de Angelsaksische landen – verwoed geprobeerd om greep te krijgen op Public Value, ook in relatie tot cultuur en de effectiviteit van cultuurbeleid (Holden). Tot een bruikbaar kader heeft dit nog niet geleid (O'Brien).

Intrinsieke waarde, autonome waarde

We zien ook dat sinds kort (weer) meer nadruk wordt gelegd op de 'intrinsieke' en de 'autonome' waarde van kunst en cultuur (WRR, RvC). Maar ook in die discussie

⁶ In het debat over vreemdelingen, cultuur(-relativisme), vrijheid van meningsuiting en religie zien we de discussie over de waarden in en van 'onze cultuur' en de discussie over de prioritering van de grondwaarden en verantwoordelijkheden van de overheid, door elkaar heen spelen.

sie vinden we weinig houvast. Soms wordt intrinsieke waarde geplaatst tegenover extrinsieke waarde, en soms tegenover instrumentele waarde. Soms wordt met 'autonome' waarde intrinsieke waarde bedoeld en soms niet. Meestal blijft daardoor onhelder wat de 'intrinsieke' of 'autonome' waarde van kunst en cultuur nu eigenlijk is of vermag (Small, Belfiore).⁷

Ideologische posities

Zowel in de sociaaldemocratie als in het liberale kamp ontbreekt het al geruime tijd aan een krachtige argumentatielijn over cultuur (Drion). Opvallend is ook, dat in de lokale cultuurpolitiek de relatie tussen ideologische 'roots' en politiek handelen vaak heel zwak lijkt: opvattingen over het belang van een muziekschool of bibliotheek voor de lokale gemeenschap bijvoorbeeld lopen kriskras door de partijen heen en lijken meer met persoonlijke overtuigingen (en bestuurlijke 'mode') dan met politieke of ideologische overtuigingen te maken te hebben.

Samengevat

In de discussies over de waarde en de waardering van cultuur lopen verschillende 'dimensies' van waarde naast en door elkaar: de morele dimensie die een echo is van de gestolde 'maat' van 'onze cultuur', de beschouwelijke dimensie waarin grondwaarden voor het publieke domein worden afgewogen, en de impactdimensie waarbij de maatschappelijke, inhoudelijke en economische meerwaarde van specifieke activiteiten of voorzieningen centraal staat. De verschillende pogingen om meer lijn te krijgen in de waardendiscussie hebben nog niet tot opklaring geleid. In de praktijk is de relatie tussen ideologische 'roots' en politiek handelen zwak.

Beginpunt

Toch zien we, in dit grillige landschap, een aanknopingspunt voor het formuleren van waarde van cultuureducatie. Want een rode draad die loopt door alle discussies over de waarde(n) van cultuur is het (stiltzwijgend gedeelde) uitgangspunt dat cultuur 'er is'. Dat wil zeggen: dat er een levendig cultureel verkeer gaande is waarin iedereen deel kan nemen. Als dat culturele verkeer ontbreekt, of als alleen bevoorrechte groepen deel kunnen nemen, dan is er iets mis in onze democratische samenleving. Daarover lijkt brede consensus; zelfs (juist) degenen die pleiten voor het afschermen van 'onze cultuur' tegen invloeden van

⁷ Van Maanen geeft o.i. een elegante afbakening van de intrinsieke waarde van de kunsten, namelijk: de waarde die alléén door de (esthetische) ervaring van een kunstwerk teweeg gebracht kan worden.

buiten, beroepen zich op de superioriteit van 'onze' culturele vrijheid.

Hierover is nog veel meer te zeggen⁸, maar we constateren dat een vitaal cultureel leven waartoe alle burgers toegang hebben een soort 'voor-waarde' is in de waardendiscussies over cultuur. We denken dat dit een uitgangspunt is dat voorafgaat aan alle standpunten, dat breed wordt gedeeld, en waarop we ons kunnen beroepen.

Het doel van cultuureducatie in de moderne samenleving

Zoals wij in de tweede verkenning formuleerden: het is niet vanzelfsprekend dat de 'voor-waarde' van een vitaal cultureel leven is – en blijft – vervuld: het behoeft zorg. In de moderne, pluriforme samenleving ontstaan nieuwe sociaal-culturele en sociaal-economische scheidslijnen en drempels. Er is een toenemende veelheid aan (min of meer gesegmenteerde) parallelle werelden. Het deelnemen *voorbij* de grenzen van de eigen (sub)cultuur vraagt, in de steeds complexere 'global flux', om nieuwe culturele competenties. Wij vinden dat het voor alle burgers toegankelijk maken van deze vermogens tot deelname in het culturele leven het eerste doel is van cultuureducatie in de moderne samenleving.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Want wat is dan de waarde van de artistieke beleving, van het diep doordringen in het kunstvak, van talent, van kunst? Ons antwoord is dat cultuur het domein is van de *verbeelding*, waarbinnen de kunsten complexe 'vormtalen' zijn die betekenisvol uitdrukking kunnen geven aan hetgeen op andere manieren vermoedelijk onzegbaar is. Het arrangeren van verbeelding ('onmaat') in de samenleving betekent dus ook: het arrangeren van vernieuwing, kwaliteit en pluriformiteit in de vormtalen die daaraan uitdrukking kunnen geven. Daartoe is een vitale keten van educatie, kunstenaarschap, vakopleiding en participatie onmisbaar.

De dubbele waarde van cultuureducatie

We kunnen nu de (dubbele) waarde van cultuureducatie voor de samenleving formuleren.

De waarde van cultuureducatie berust in (1) het toegankelijk maken van culturele vermogens voor alle burgers, opdat deze zijn toegerust op het samenleven in een pluriforme culturele democratie waarin zij die vermogens kunnen uitoefenen en (2) het bijdragen aan het vermogen van de samenleving om artistieke vormtalen te (blijven) ontwikkelen die aan het

⁸ Bijvoorbeeld in relatie tot emancipatie, positieve vrijheid en de open samenleving.

spanningsveld tussen mens en samenleving ('onmaat')
betekenisvol uitdrukking kunnen geven.

Aandachtspunten bij de inrichting en beløidsvorming

De (in)richting van cultuureducatie

Er zijn stappen nodig om dit alles goed te regelen:

- Invullen en uitwerken van de culturele vermogens (*cultural capabilities*);
- Het bepalen en inrichten van de noodzakelijke organisatiekracht en samenwerkingsvormen om die vermogens lokaal toegankelijk te maken in de levens van alle jonge mensen;
- Het bepalen en inrichten van de noodzakelijke (niet te onderschatten) randvoorwaarden die nodig zijn om deel te kunnen nemen aan het culturele leven.

Zo kunnen in een brede lokale context 'arrangementen' tot stand worden gebracht die de toegang tot het verwerven van culturele competenties mogelijk maken. Dit vraagt om samenhangend en sectoroverstijgend beleid. Dit is een belangrijk aandachtspunt bij een eventueel vervolg.

Polariteit in het beleidsveld

Het valt ons op dat de huidige beleidstermen vaak 'polair' worden gebruikt: educatie tegenover participatie; cultuureducatie tegenover kunsteducatie; amateurkunst tegenover talentontwikkeling; onderwijs tegenover vrije tijd. Maar in het licht van *cultureel vermogen als basisvoorwaarde voor samenleven* past de polariteit van deze beleidsbegrippen niet goed. De begrippen zijn dan juist *niet* elkaars tegenpolen, maar lopen in elkaar over en zijn elkaars voorwaarde: educatie dóór participatie; cultuureducatie dóór kunst; talentontwikkeling dóór amateurkunstbeoefening; formeel leren dóór informeel leren.... (en andersom).

Daarmee zeggen we niet dat het onderscheid tussen de begrippen zinloos is; we bedoelen dat *als* je de waardepropositie die hier wordt geschetst serieus neemt, je het beleidsveld zo moet inrichten dat de verschillende vormen van leren en participeren elkaar aanvullen en ondersteunen. Alleen dán kan voor alle burgers de toegang tot het verwerven van cultureel vermogen – en het uitoefenen daarvan in een open samenleving – blijvend tot stand komen.

Politieke argumentatieruimte

Het vorige hoofdstuk begon met een onderscheid tussen verschillende waardedimensies in het debat over kunst en cultuur. Vervolgens bepleitten we dat de waarde van cultuureducatie is gelegen in het borgen van de democratische toegang tot het culturele verkeer, als een soort 'voor-waarde' die in een democratische samenleving op orde moet zijn. Betekent dit nu dat overheden geen sturing meer kunnen uitoefenen op grond van ideologische of politieke voorkeuren? Met andere woorden: is het nog wel mogelijk om *politiek* te argumenteren over cultuur en cultuureducatie? Ons

antwoord is dat de afweging tussen de verschillende politieke grondwaarden voor de 'goede samenleving' (zoals vrijheid, gelijkheid, zekerheid, pluriformiteit en kwaliteit) onontkoombaar zal moeten plaatsvinden. Het gaat per slot van rekening om het verdelen van schaarse middelen. De afweging daarover is de essentie van het politieke. Politieke argumentatieruimte is er dus wel degelijk, maar deze moet wel daadwerkelijk politiek worden ingenomen – op dit punt moet nog veel werk worden verzet.

Overigens denken we wel dat het met onze waardepropositie moeilijker is geworden om politiek tégen het belang van cultuur(educatie) te pleiten, althans zonder daarmee de voorwaarden voor de democratische samenleving in het geding te stellen.

De taal van de ander?

Op dit moment lijken de dominante beleidsbewegingen in cultuureducatie zich vooral te richten op vijf 'speerpunten': (1) kennis van 'ons' verleden en het belang van acculturatie van vreemdelingen in 'onze cultuur' (het overdragen van de culturele canon en wat Nederlander-schap zoal vermag), (2) de kennismaking met cultuur en het ontwikkelen van creatieve vaardigheden en burgerschap (als onderdeel van formeel leren), (3) het belang van cultuur bij overbruggen van sociale drempels en het versterken van verbinding in de lokale gemeenschap en de wijk, (4) de kansen en de leerweg voor talent, en de presentatie van excellentie, (5) het verwerven van basisvaardigheden (met een accent op muziek).

Het is van belang om in het vervolg op dit stuk in een open dialoog aansluiting te zoeken bij deze speerpunten. We kunnen dan ook formuleren hoe we de maatschappelijke effecten van ons werk inzichtelijk (en 'weegbaar') kunnen maken.

Het bredere belang van een nieuwe beleidstaal

Tot slot: bij dit alles schemert de noodzaak door om de discussie over de onderbouwing van waarden en cultuurbeleid breder neer te zetten dan alleen voor cultuureducatie. Het zou kansrijk kunnen zijn om daarin een breed front te trekken, bijvoorbeeld met het LKCA, Raad voor Cultuur, Boekmanstichting, de grote fondsen, Kunsten '92, onderwijsplatforms, universiteiten en de KNAW.

Bronnen

Culturele competenties en cultureel vermogen

- Bauman, Z.: Culture in a Liquid Modern World (2011)
Biesta, G.: Het prachtige risico van onderwijs (2015)
Biesta, G.: Door kunst onderwezen willen worden (2017)
Gielen, P. (e.a.): De waarde van cultuur (2014)
Haanstra, F.; Authentieke cultuureducatie (C&E 31, 2011)
Hargreaves, I & Hartley, J. (eds): The Creative Citizen Unbound (2016)
Heijnen, E.: Remixing the Art Curriculum (2015)
Holden, J.: The Ecology of Culture (2015)
LKCA: Cultuur in de kanteling (2015)
Nussbaum, M.: Mogelijkheden scheppen (2012)
Schippers, H.: Harde noten (2004)
Sen, A.: Development as Freedom (1999)
Sennet, R.: The Craftsman (2008)
Van Maanen, H.: How to Study Art Worlds (2005)
Van Heusden, B.: Cultuur in de Spiegel (2010); uitwerking SLO (2014)
Van Heusden, B. & Gielen P. (eds): Art Education Beyond Art (2014)
Versloot, B. & Kleistra, Y.: Inventarisatie voorwaarden effectieve buitenschoolse cultuureducatie (2017)
Wilson, N. (e.a.): Towards Cultural Democracy (2017)

De waarde(n) van cultuureducatie

- Bauman, Z.: Culture in a Liquid Modern World (2011)
Belfiore, E. & Bennet, O.: The Social Impact of the Arts (2008)
Benington, J. & Moore, M.: Creating Public Value (2011)
Bunnik, C.: Naar waarde gewogen (2011)
Crossick, G. & Kaszynska, P.: Understanding the Value of Arts and Culture (2016)
Drion: De waarden van sociaal-liberaal cultuurbeleid (Boekman 95)
Drion: De waarde van cultuureducatie (Boekman 109)
Gielen, P. (e.a.): De waarde van cultuur (2014)
Hoefnagel, F. / WRR: Een nieuwe toekomst voor cultuurbeleid (2009)
Holden, J.: Cultural Value and the Crisis of Legitimacy (2006)
Nussbaum, M.: Mogelijkheden scheppen (2012)
O'Brien: Cultural Policy (2014)
Schrijvers, E. (e.a.) (red) WRR: Cultuur herwaarderen (2014)
Sen, A.: Development as Freedom (1999)
Small, H.: The Value of the Humanities (2013)
Stone, D.: Policy Paradox (2012)
Squires, J. (ed): Principled Positions (1993)
Taylor, C.: Multiculturalism (1994)
Van den Hoogen: Effectief cultuurbeleid (2012)
Wilson, N. (e.a.): Towards Cultural Democracy (2017)

Colofon

Cultureel vermogen

Nieuwe woorden voor het belang van cultuureducatie en -participatie in Nederland

De titel van dit stuk is ontleend aan een de titel van Martha Nussbaum's boek *Creating Capabilities* (in het Nederlands vertaald als "Mogelijkheden scheppen, een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling") dat een van de referentiebronnen is geweest voor dit stuk.

De grondstof van dit stuk is tot stand gekomen in een vialt denksessies, en is proefgelezen en becommentarieerd in een bredere kring van directeuren, bijeengeroepen en ondersteund door het LKCA, waarin ook het FCP en Cultuurconnectie hebben aangezeten.

Het inhoudelijke proces en onderzoek is begeleid door DRION advies. Geert Drion is tevens de hoofdauteur van dit stuk.

Deze tekst is eerder online beschikbaar gemaakt. De nu voorliggende, opgemaakte versie is op enkele kleine punten aangevuld, naar aanleiding van reacties op de eerste online versie.

© Dit stuk is te gebruiken als open source, met vermelding van Geert Drion als hoofdauteur.

Met dank aan:

Jan van den Eijnden

Barend van Heusden

Edwin van Meerkerk

- voor hun onmisbare aanvullingen en commentaar.

Reflectiekring:

LKCA: Sanne Scholten, Jan van den Eijnden

FCP: Jan Jaap Knol

Cultuurconnectie: Jan Brands

Directeuren Centra voor de Kunsten: Otto Berg, Johan Boonekamp, Bart Fiers, Emile Florack, Pim Luiten, Willem van Moort, Ilse Verburgh

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Drukwerk

Libertas Pascal, Utrecht

LKCA

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)

Postbus 452

3500 AL Utrecht

030 711 51 00

info@lkca.nl

www.lkca.nl

Cultuurconnectie

Lucasbolwerk 11

3512 EH Utrecht

030 230 37 40

info@cultuurconnectie.nl

www.cultuurconnectie.nl

Utrecht, maart 2018

**cultuur
connectie**

brancheorganisatie voor
cultuureducatie, amateurkunst
en volksuniversiteitswerk

K^L
C
A

**cultuur
connectie**

brancheorganisatie voor
cultuureducatie, amateurkunst
en volksuniversiteitswerk
